

Палтөре Ү.М.

PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: yktyiar@inbox.ru

**ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИДЫҢ «ҚАЙЫРЫМДЫ
ҚАЛА ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ КӨЗҚАРАСТАРЫ» АТТЫ ЕҢБЕГІНДЕГІ
АДАМ МӘСЕЛЕСІНІҢ ДІНИ МӘТІНДЕРМЕН САБАҚТАСТЫҒЫ**

Бұл мақалада Әбу Насыр әл-Фарабидың «*Мәбәди ара әһл әл-мадина әл-фадилә уа мұдадати-һә*» (Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары) атты трактатындағы рух, жан, тән, ақыл, жүрек ұғымдары жалпы адам мәселесі діни мәтіндермен мазмұндасып жатқандығы дәлелді түрде баяндалады. Сондай-ақ Әбу Насыр әл-Фарабидың екі нәрсені, яғни «қайырымды қала мен надан, пасық қала» тұрғындарын қатар қойып, оларды салыстырмалы түрде түсіндіру тәсілі – Құран тәсіліне негізделген деген тұжырым жасалады. Әл-Фарабидың «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты шығармасында қоғамдағы тұрғындардың қал-жағдайын реттеу, бағынушы мен басшы арасындағы қарым-қатынастар діни түсініктер аясында түсіндірілетіндігі алға тартылады.

Түйін сөздер: әл-Фараби, қайырымды қала, Құран, адам мәселесі, діни мәтіндер.

Палтөре Ү.М.

PhD доктор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: yktyiar@inbox.ru

**Преимственность человеческих проблем с религиозными текстами в произведении
Абу Насра аль-Фараби «Взгляды жителей милосердного города»**

В этой статье детально описывается о том, что дух, душа, тело, ум, сердце и общие человеческие вопросы связаны с религиозными текстами в трактате аль-Фараби «*Мәбәди ара әһл әл-мадина әл-фадилә уа мұдадатиһә*» (взгляды жителей милосердного города). Также делается вывод о том, что Абу Наср аль-Фараби сопоставил две вещи, а именно жителей «милосердного города и невежественного города», и дал сравнительное их объяснение на основе метода Корана. В произведении Абу Насра аль-Фараби «Взгляды жителей милосердного города» регулирование условий жизни в обществе, отношения между обществом, подчиненным и правителем объясняются в свете религиозных представлений.

Ключевые слова: аль-Фараби, милосердный город, Коран, проблемы человека, религиозные тексты.

Paltore Y.M.

PhD doctor, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty, e-mail: yktyiar@inbox.ru

**Continuity of human problems with religious texts in the work of Abu Nasr al-Farabi
«Views of the inhabitants of the merciful city»**

This article describes in detail that the spirit, soul, body, heart, and common human problems are associated with religious texts in the treatise of Al-Farabi named after “*Mabadi ara ahl al-madina al-fadila ua mudadatiha*” (views of the inhabitants of the merciful city). It also concludes that Abu Nassyr al-Farabi composed two things, namely, the residents of the “merciful city and the ignorant city” and gave a comparative explanation of them - based on the method of the Koran. In the works of Abu Nasr al-Farabi, the “views of the inhabitants of a merciful city” regulate the conditions of life in society; the relations between society, a subordinate and the ruler are explained in the light of religious ideas.

Key words: al-Farabi, merciful city, Koran, human issues, religious texts.

Әбу Насыр әл-Фараби өмірінің соңына қарай жазған еңбектерінің бірі «*Мәбәди ара әһл әл-мадина әл-фадилә уа мудадатһә*» (Қолжазба) деп аталады. Бұл еңбегі қазақ тілінде көбіне «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» деген атпен танымал. Кейде «*Әл-мадина әл-фадиләһ*» тіркесі «қайырымды қала», «ізгілікті қала» деген аударма нұсқасында да кездесіп жатады.

Әбу Насыр әл-Фарабидың барлық шығармалары араб тілінде жазылғаны белгілі. Бұған қоса, Әбу Насыр әл-Фарабидың мұсылмандық дүниетанымда болғандығы да дау туғызбайды. Елімізде әл-Фарабидың шығармалары тәуелсіздік алғанға дейін діннен ұзақ талдауға түссе, тәуелсіздіктен кейін діни түсініктермен сабақтастырыла зерттеуге, талдау жасауға мүмкіндік туды. Күні бүгінге дейін елімізде Әбу Насыр әл-Фарабидың мұрасын қазақ тіліне аудару, тану, таныту, насихаттау жұмыстары жалғасып келеді.

Әбу Насыр әл-Фарабидың бізге жеткен асыл мұрасы біз өмір сүріп отырған бүгінгі қоғам үшін аса қажетті екендігі байқалуда. Әсіресе адам мәселесі, оның құндылығы, жаратылу мақсаты мен өмір сүру салты, қоғамдасып өмір сүруінің қажеттілігі, бейбітшілік пен татулық, өзара түсіністік сияқты тағы басқа маңызды мәселелер бүгінгі күн тәртібінде. Әбу Насыр әл-Фарабидың біз сөз еткелі отырған «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты шығармасы адамзат баласының әлеуметтік-саяси хал-ақуалына оның іргелі мәселелерін шешуге, қоғамдасу кезіндегі қарым-қатынастардың негізін реттеуге арналған философиялық трактат екені талассыз.

Әбу Насыр әл-Фараби «*Мәбәди ара әһл әл-мадина әл-фадилә...*» атты бұл шығармасын Бағдат қаласында бастап, хижраның 331 жылы Дамаск қаласында жазып аяқтайды. Жазып болғаннан кейін қайта қарап, көпшіліктің сұранысы бойынша бұл трактатын Мысырда хижраның 337 жылы алты бөлімге бөледі. Оның төртінші бөлімі толықтай адамға, оның жаратылысына, ерекшелігіне, басшылық қабілетіне т.б. арналады (Әбу Насыр әл-Фараби. «Китаб әл-Милләһ уа нуус ухра», 1991).

Осы орайда, Әбу Насыр әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатын қаламға алуға не нәрсе түрткі болды деген орынды сұрақ туындауы мүмкін. Егер біз автордың өмір сүрген қоғамына көңіл аударсақ, жауабын тапқандай боламыз. Себебі, әл-Фарабидің өмір сүрген қоғамы талас-тартысқа,

ішкі, діни қайшылықтарға бой алдырған қоғам болатын. Бұл туралы отандық философ ғалым Ә. Нысанбаев пен Ғ. Құрманғалиева да сөз ете келе: «...әл-Фарабидың философиялық жүйесінің пайда болуы қарсаңындағы дәуір ислам әдет-ғұрыптарын сақтаушылар арасындағы белгілі бір түсінбеушілікті білдіретін әртүрлі саяси ағымдар мен конфессиялар (сүнниттер мен шииттер) арасындағы қақтығыс пен араб халифаты қоғамындағы таптық қайшылықты бейнелейтін шиеленіскен, үздіксіз саяси күреске толы болды...», – (Әл-Фараби. II том, 9 б) деген тұжырым жасайды. Осы айтылғандарды ескере келе, Әбу Насыр әл-Фараби өз қоғамына көңілі толмай, қандай қоғам болуы керектігі жайындағы ой-толғамдарын, философиялық көзқарастарын жазып қалдырды дей аламыз.

Әл-Фарабидың «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактаты жайында сөз етудің алдында біз әл-Фараби бабамыздың «қоғам» және «қайырымдылық» ұғымдары жайындағы түсініктеріне қысқаша шолу жасауды орынды санаймыз. Әбу Насыр әл-Фараби: «...Адам қоғамы ұлы, орташа және шағын қоғамдарға бөлінеді: Ұлы қоғам дегеніміз – бірімен бірі біріккен және бірі көмек көрсететін көп халықтардың жиынтығы. Ал орташа қоғам дегеніміз – бір халық. Шағын қоғам – бір қаланың төңірегінде топтасқан қоғам. Қоғамның осы үш түрі кәміл қоғам болып табылады...» –дей келе, «...Қалалық қоғам қайсыбір халықтың бір бөлігі» деп ой түйеді. Ал қайырымдылық жайында «...Қайырымдылық бақытқа жету үшін қажет. Ол табиғи түрде де, қалау түрінде де бола алады» – дей келе, «Бақыт дегеніміз – абсолюттік қайырымдылық. Бақытқа жету үшін және бақытқа ие болу үшін қажет нәрсенің бәрі де сонымен бірге игілік болып табылады, бірақ өзі үшін емес, мұның өзі бақытқа жету үшін қажет болғандықтан» – деп тұжырым жасайды (Ә. Нысанбаев, Ғ. Құрманғалиева, Ж. Сандыбаев, 2009: 656).

Әл-Фарабидың «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактаты ең алдымен жаратушы Иенің, оның сипаттарын, сондай-ақ күллі әлемнің жаратылуы, оның бастауы, ондағы жаратылғандар, адамзат баласы, адамның нәпсісі, адамзат баласы мен жаратқан Иенің арасындағы елші, пайғамбарлық және оның сипаттары туралы түсініктерден басталады. Философиялық тілмен айтқанда, ең алдымен физикалық әлем рет-ретімен алғашқы материя, төрт элемент пен материалдар, жансыз денелер, сосын өсімдіктер, жануарлар мен адамзат баласының жаратылыс жайлы баяндалады. Ал содан

кейін қайырымды қала, оның ерекшеліктері, тұрғындарының сипаттары, оларды басқаратын басшыға қойылатын талаптар, сондай-ақ осындай үлгілі қалаға кереғар болатын надан, пасық қала тұрғындары арасындағы айырмашылықтар жан-жақты талдауға түседі. Осылайша, Әбу Насыр әл-Фараби «...ізгілікті қалаға надан, өнегесіз, өзгеріп отыратын, адасқан қаланы, оңбағандық пен бақытсыздық және т.б. қаласын қарама-қарсы қояды. Бұл қалалардың барлық тұрғындары бақытқа ұмтылмайды, өйткені олар мұның не екендігін білмейді. Ізгілікті емес қалалардағы бақытты әртүрлі түсініктемелер бақыттың ақиқат идеясын бұрмалайды. Алайда, ізгілікті қаланың исламдық контекстін атап өту қажет. Мұндай қаланың өмір сүруі қоғамды реттеуші – дін жағдайында мүмкін болады...» (Шығыс философиясы, 2009:480, 294). Әбу Насыр әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатының басында айтқан *әл-Маужуд әл-Аууал* (Алғашқы Болмыс), *Нәфи әш-Шарик анһу тағала* (Оның қандай да бір серігінің болуын жоққа шығару), Оның Бір ғана, Тірі, Мәңгі, Бөлінбейтін, Біртұтас екендігі жайындағы ой-тұжырымдары Құран мәтініндегі Алла тағаланың көркем есімдері мен сипаттарын баяндайтын аяттармен толықтай үндесіп жатыр дей аламыз. Әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» трактатында Алланың жалғыз екенін және оның бұл әлемдегі жаратылыстардың ешқайсысына ұқсамайтыны туралы жазады. Нақтырақ айтсақ, «Бірінші Тұлға – барлық жан біткеннің өмір сүруінің бастапқы себебі. [Жалғыз] сол ғана кемшіліктен ада: басқа жан біткеннің бәрінде – Одан басқасында – ең болмағанда бір кемшілік немесе бірнеше [кемшілік] бар. Ал Біріншіні [Тұлғаны] алатын болсақ, ол мұндай [кемшіліктің] бәрінен ада, өйткені Оның тіршілігі кәміл және болмысында басқаның бәрінен озық, Одан кәміл жетілген ешнәрсе жоқ және Одан бұрын ешнәрсе де болмақ емес. Бұл ретте Оның тіршілігі ең мәртебелі дәрежеде әрі ізгі, әрі кәміл жетілген» (Әбу Насыр әл-Фараби, 2007: 46) дегенді айтады. Осы айтылғанды Құран мәтіндегі «(Мұхаммед (ғ.с.) оларға) айт: Ол Алла, біреу-ақ. Алла мұңсыз (Әр нәрсе Оған мұқтаж). Ол, тумалы да туылмады. Әрі оған ешкім тең емес» (112:1-4); «Ол Алла, жаратушы, жоқтан бар етуші және бейнеленуші...» (59:22) (Халифа Алтай, 2000: 476) деген мағынадағы аяттармен үндесіп, мағыналық тұрғыдан сабақтасып жатқаны ақиқат.

Жалпы, әл-Фараби философиясы – ислам діні мен дүниетанымын басшылыққа алатын

философия екендігі белгілі. Ойлау қалыптары грек философиясынан алынса да, мән-мазмұны, ой-тұжырымдары толықтай мұсылмандық дүниетанымымен өріледі. Шындығында, «Әл-Фараби, Құранның «Алладан басқа ешбір Құдай жоқ» тезисін, философиялық методологиялық тұрғыдан дәлелдеуге тырысады (Сейтахметова Н.Л., 1998, 147-179).

Отандық философ ғалым Д. Кенжетай Әбу Насыр әл-Фарабидың еңбегінде «...өзін-өзі білетін трансцендентальды «бірінші Болмыс пен Себептен» белгілі жүйе мен тәртіпке сай орналасқан, әлем толығымен пайда болған соң адам жаратылған...», – деуі өте орынды айтылған тұжырым (Әл-Фараби, 2012: 16). Әлем жаратылғаннан кейін Адаматаның жаратылғанын қасиетті Құран аяттары да баяндайды. Осы орайда, ой желілігінің сабақтастығы, ұштастығы байқалады. Негізі Құран аяттары аясында адамзат баласының жаратылысы бірнеше кезеңдерден тұрады. Олар: 1) тин (балшық) кезеңі; 2) нутфә (жатырда тұратын тамшы) кезеңі; 3) аләқа (ұйыған қан) кезеңі; 4) мудға (кесек ет) кезеңі; 5) сүйек және ет кезеңі; 6) өзгеріске түскен (басқа бір) кезеңі; 7) нәресте (дүниеге келу) кезеңі; 8) ер жету, қартаю кезеңі. Бірақ бұл кезеңдерді баяндайтын Құран аяттары әртүрлі сүрелердің түрлі аяттарында келгендіктен реттілікті табу қиынға түседі. Дейтұрғанмен біз мұны Мұхаммед пайғамбардың (с.ғ.с.) хадисіне жүгіну арқылы нақтылай аламыз. Хадисте: «Расында Алла тағала Адамды топырақтан жаратты. Сосын оны балшық етті. Кейін оны бейнелеп, жаратып кеуіп, құрғатылған лай болғанша тастап қойды. Сосын оны құмырадай сыңғырлағанша қойып қойды. Сонда Ібіліс келіп: шынында да ұлы бір іс жаратты, – дейтін. Кейін (Алла) оған Өз рухынан үрледі. Сонда рухтың алғаш жүрген жері (Адамның) көзі мен мұрын қуысы болды. (Адам) дереу түшкірді де, «*әл-хамду-лилла*» – дейді (оған жауап ретінде Алла) «Сені Алла рахым етсін» – деді», – делінеді (Әбу Шәһәбәһ Мухаммад, 1987: 408).

Әбу Насыр әл-Фарабидың ой-толғамдарындағы рух, жан, тән, ақыл, жүрек ұғымдары да діни мәтіндермен мазмұндасып, сабақтасып жатыр деуге толық дәлел бар. Әл-Фараби жан туралы: «Жан дегеніміз – ауаның күн сәулесіндегі сыйымды орны сияқты зерде үшін сыйымды орын» дей келе, «Егер адам: «Қалайша зерде өз мәніне ой жүгіртуі мүмкін және ақыл мен танылатын нәрсені қалайша пайымдайды?» деп сұраса, біз: «Ол жақтағы ақылмен танылатын түс, форма сияқты денелерге тән ақылмен

танылатындарға ұқсамайды» деп айтамыз. Ол жердегі ақылмен танылатындар бұл жақтағы денелік пен табиғи, сондай-ақ, элементтерден тұратын ақылмен танылатындардан бұрын пайда болған» деп түсіндіре отырып, «Жан мәртебесінде тұрған көптеген бастама себептер бар: Бұлар – аспан денелерінің жандары, ақыл-парасатты жануарлардың жандары және ақыл-парасатсыз жануарлардың жандары. Ақыл-парасатты жануарға ақыл-парасат күші, талпыну күші, қиялдау күші және түйсік күші тән. Ақыл-парасат күшінің жәрдемімен адам ғылымдар мен өнерлерді меңгереді және оның көмегімен мінез-құлықтары мен әрекеттердің жамандығынан жақсыларын ажыратады. Оның көмегімен ол нені істеу, нені жасамау керек екендігін пайымдап, сонымен бірге пайдалы мен зияндының жағымды мен жағымсыздың айырмасын танитын болады» – деп жан, тән, ақыл арасындағы тығыз қарым-қатынастарды философиялық тұрғыдан талдап түсіндіреді (Ә. Нысанбаев, Ғ. Құрманғалиева, Ж. Сандыбаев, 2009: 656). Жақсылық пен жамандықты, пайда мен зиянды ажырата білетіндігі Осы айтылған ой-тұжырымдар Құран аяттарымен мазмұндасып, сабақтасып жатқандығын аңғарамыз. Мысал ретінде айтар болсақ, Құран аяттарында адамзат баласының нәпсісі адам баласының орындайтын жақсы-жаман істерінен кәсіп алатындығынан хабар береді. Адамның жаны (нәпсі) жамандық жолы мен ізгі, жақсылық жолын ажырата біледі. Алла тағала адамзат баласына өз тұрмыс тіршілігінде бұл екі жолды, яғни жамандық жолы мен ізгі, жақсылық жолын бірін-бірінен ажырату қабілетін берген. Егер адам баласы жамандық жолға түссе, онда оның нәпсісі (ішкі мені) бұл жолдың жамандық жолы екенін біледі. Сондай-ақ нәпсі өзі жасаған амалдарына анық көз жеткізуші. Ал егер адам баласы ізгі, жақсылық жолға түссе, онда оның нәпсісі (ішкі мені) бұл жолдың жақсылық жолы екенін біледі. Сондай-ақ нәпсі өзі жасаған амалдарына анық көз жеткізуші. Құранда: «Кісіге және оны толықтағанға, Сонда оған жамандық әрі ізгі, жақсылық қабілеті бергенге серт. Расында нәпсісін тазартқан кісі құтылды да; Әлде кім оны кірлетсе қор болды» деген мағынадағы аят кездеседі (Шәмс сүресі, 7-10-аяттар). Ал енді адам бойындағы «жүрек» концептісіне қысқаша тоқталатын болса, «жүрек»-ті араб тілінде «Қалб» (قلوب) деп аталады. Әбу Насыр әл-Фараби өз шығармасында осы «қалб» сөзін қолданады. Құран мәтінінде жүрек – ақыл мен ұжданды да қамтып жатқан жан-жақты терең ұғым ретінде қарастырылады

(Мұхаммед Али, 1983: 17). Сондай-ақ Құран мәтінінде жүректің ойланатын ағза екендігін меңзейтін аяттар бар. Мысалы, «Хаж» сүресінің 46-аятында айтылған жүрек ақылдың ісіне негізделген. Жүрек – терең ойлану, оқиғалардың бас-аяғын болжай білу; олардың себебі мен хикметін түйсіну объектісі бола алады (Мұхаммед Али, 1983: 116). Негізі мұндай тұжырым бір топ ғалымдар үшін таңсық болғанымен, қазіргі батыстық ғалымдардың зерттеулері бойынша мұның ақиқат екендігі дәлелденіп жатқан құбылыс. Шынында да Құран аяттарында «қалб» (жүрек) ұғымы – көбіне ойлану, білу, ақыл жүгірту сияқты саналы әрекеттердің орталығы ретінде баяндалады. Ақыл жүгіртудің кез келген түрі жүрекпен байланыстырылады, әрі аталмыш қызметтер, ақылдың қызметі болғандығына қарағанда, иманның орталығы деп саналған жүректің ақылмен өте тығыз қарым-қатынасы бар екендігін аңғарылады. Түйіндеп айтқанда, Құран аяттары бойынша жүрек концептісі кез келген саналы іс-әрекеттердің орталығы болған теориялық ақыл деп тұжырымдауға болады. Бұған дәлел ретінде Құрандағы: «...Олардың жүректері бар, алайда олар онымен түсінбейді»; [6, 7:179] «...Олар жер жүзінде кезіп жүрмеді ме? Сонда олардың түсінер жүректері, естір құлақтары болса еді»; [6, 22:46]. «...Әлде олардың жүректері құлыптаулы ма?» [6, 47:24], – деген мағынадағы аяттарды келтіре отырып, сенімнің жүрек арқылы жүзеге асатын әрі растаудың мекені саналатын жүрек ақылға синоним сөз ретінде қолданылғандығын аңғаруға болады.

Құран мәтінінде әлем және әлемде болып жатқан құбылыстар жайлы ойланып-толғану, осылайша жаратқан Иенің бар және Оның бір екендігін жіті түсіну сөзсіз адам ақылына тәуелді болып келеді. Мұндай ақыл Құранда көбіне «қалб» (жүрек) ұғымымен түсіндіріледі.

Әбу Насыр әл-Фарабидің біз сөз етіп отырған «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатында адамның сезімі жайында сөз еткенде адамның ыстық пен суықты сезуі, ұстау арқылы сезу сияқты маңызды мәселелерді түсіндіре келе жүректің қызметіне оның басқа дене мүшелерімен қарым-қатынасын сөз етеді. Осылайша адам денесіндегі жүйелі тәртіпті мысал ретінде келтіре отырып, қоғамдағы бағынушы мен басшы арасындағы қарым-қатынасты түсіндіреді. Осы орайда, әл-Фарабидың: «Кейбір кісілер азын-аулақ қана басшылықты керек етеді, басқа бір адамдар – көп басшылықты қажет етеді. Бірақ басшылықтың бұл екі түрі болғанның өзінде ол адам, егер

сырттан итермелеуші немесе талпындырушы болмаса, үйреткен, берілген ақылдың бәрін бірдей орындай бермейді. Бұл жағдай адамдардың көпшілігіне тән нәрсе. Сондықтан ол осының бәрін үйрететін және тиісті амалдарды орындауға итермелейтін адамдарға зәру болады» – дейді (Ә. Нысанбаев, Ғ. Құрманғалиева, Ж. Сандыбаев, 2009: 656).

Әл-Фараби қайырымды қала тұрғындарының да өздеріне лайық басшысы болатыны жайында сөз ете келе «қайырымды, ізгілікті қала басшысының негізгі сипаттарын талдап түсіндіреді. Қала басшысының дене бітімі, ақылды, әрі ойлау деңгейі жоғары, білімді, жан дүниесі кемшіліксіз толық болуы қажет дегенді айтады. Осы сипаттардың ішінде көбірек білімді болуына назар аудартады. Басшылық әл-Фарабидің ойынша, екі ерекшеліктің арқасында мүмкін болады. Біріншісі, адамның табиғатынан және жаратылысынан оған дайын болуы, екіншісі, қабілеті мен санасының, бітім-болмысының лайықтылығы, яғни, расында, ақылға және ақылдыға айналу. Әбу Насыр әл-Фараби қайырымды қаланы басқаратын басшы ақылды, дана, аса білімді, ойлау қабілеті жоғары, сондай-ақ есте сақтау қабілеті, сөздің астарын түсіне білетін, көргенін, естігенін, айтқанын ұмытпайтын және ғылым-білімге аса құштар, тез қабылдайтын, үйренуден жалықпайтын, өзінің ойын басқаларға нақты жеткізе алатын, сөзге шешен болғаны жөн деп түйіндейді. Бұларға қоса басшының өз шешімінде берік, тұрақты, орындалуы тиіс істі жасауда өзінің бар күш-жігерін сала алатын, қорықпайтын өзіне аса сенімді, өзін төмендететін істерден ұзақ, шындықты және шындықты сөйлеген кісілерді жақсы көретін, өтірікті, көз бояушылықты жақтырмайтын, ондай адамдардан бойын аулақ ұстайтын, жаратылысынан әділдікті жақтайтын, зұлымдық атаулыны жек көретін, сондай-ақ егер бір кісі әділдікке шақырса, оған бойсұнатын, ал егер зұлымдыққа, жамандыққа үгітесе, оны жек көретін тұлға болуға тиіс дейді.

Әрине, кез келген қоғамда түрлі адамдар болатыны ақиқат. Адамдар көбіне бір-бірінен ақыл-ойына, парасатына қарай ерекшеленді. Адамзат баласының басым бөлігін нәпсі қалауы жетелейді. Олардың өмірін реттеп жүйелейтін, белгілі тәртіп пен талаптар қоятын жалпы халықтың игілігін ойлайтын, көпшіліктің ауызбіршілігін ұйымдастырып, оларды басқарып отыратын басшыны қажет екені даусыз. Бірақ барлық адам басшылық ету қабілетіне ие бола бермейді. Бұл туралы әл-Фараби: «Басқа адамға басшылық ету әр адамның қолынан келе бермейді және тиіс-

ті әрекетті жасауға итермелеуші болу қабілеті де әрбір адамда бола бермейді. Осы нәрселердің біріне итермелеуші болуға немесе оны өзге адамға жеткізе білуге мүлдем қабілетсіз адам ешбір жағдайда басшы бола алмайды. Мұндай адам тек біреудің басшылығында болады. Ал енді бір жағдайларда басшылық етіп жетелеуші болуға және оны осы ретте пайдалануға қабілетті адам соны өздігімен істей алмайтындарға осы мәселеде басшы болады» дей келе, «Басшы бірінші басшы болуы да және екінші басшы болуы да мүмкін. Екінші басшы дегеніміз – өзіне басқа кісі басшы, ал өзі басқа бір кісіге басшы. Басшылықтың осы екі түрі белгілі бір салада жүзеге асырылады. Мысалы, ауыл шаруашылығында, саудада, медицинада...» деп түсіндіреді (Ә. Нысанбаев, Ғ. Құрманғалиева, Ж. Сандыбаев, 2009: 656).

Әбу Насыр әл-Фараби «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатында «қайырымды қала» тұрғындарын басқаратын басшының сипаттары жайында сөз ете келе, қайырымды қалаға кереғар ұғымда адасушы, надан халықты мысал ретінде келтіре отырып салыстырмалы түрде талдап түсіндіреді. Әл-Фарабидың түсіндіруінше кейде адасушы надан халық зұлымдықтың кереғары болған әділдікті істейтін жағдайға тап болады. Бірақ ол қалыпты өзара түсіністік деңгейінде емес, сырттан келген қандай да бір себеп-салдарға байланысты орын алады дей келе мыналарды айтады:

Біріншіден, егер басқа халықтың алдында әлсіздік танытқанда немесе одан қорыққанда; екіншіден, егер өздігінен сыртқы қарсы күшті жеңе алмағанда, бұл мәселе шешілгенге дейін әділдікті ұстанса да, бірақ кейіннен өз қалпына қайта оралады, яғни зұлымдыққа бой алдырады. Үшіншіден, егер адасушы надан халық алдыға қойған мақсат-мүддесіне басқалардың көмегінсіз жете алмағанда, негізгі мақсатына қол жеткізгенше олармен тату, әділ болады дейді. Түйіндеп айтқанда, адасушы надан халық өзінің бойында қандай да бір әлсіздік, қорқыныш, сырттан күтпеген қарсы күштің келуі, алдына қойған мақсатына жету үшін зұлымдықты тәрк етсе де, осы айтылғандар оң шешімін тапқанда олар өздерінен әлсіз халыққа зұлымдық етуін қайта жалғастырады деп сипаттайды.

Міне осылайша, екі қала тұрғындарын салыстырмалы түрде баяндай отырып, бақытты, бейбіт қоғам құру жолындағы өзінің ой-толғамдарын жеткізеді. Шынында Әбу Насыр әл-Фарабидың ой-толғамдары, айтқан философиялық тұжырымдары бүгінгі әлеумет үшін тағылымы мол

мұра. Әл-Фараби: «Егер адамның өмір сүруінің мақсаты бақытқа – ең жоғары кәмілетке жету болса, онда адамның осы бақытқа жетуін көрсету үшін оны меңгеруге қабілетті нәрселердің бәрін алу керек» – дей келе, «...Қайырымды қаланың әрбір тұрғыны өмір сүруші нәрселердің алғашқы бастамасын, олардың бағынышты сатыларын, бақытты қайырымды қаланың басшылығын, бұл басшылықтың сатыларын, бақытқа жетуге бастайтын мақтаулы істерді біліп алуға тиіс. Бақытқа жетелейтін бұл істерді білумен ғана шектелуге болмайды, қайырымды қаланың тұрғындары оған әрекет қолданулары керек» дегені бізге үлгі-өнеге болуға тиіс. Жалпы жақсылыққа қадам басуда, өзгеруге, жан-жақты әрі рухани тұрғыдан кемелденуге деген өзімізде талпыныс пен оған лайықты іс-әрекет болуы тиіс. Қасиетті Құранда: «Расында бір қауым өздерін өзгертпейінше, Алла олардың жағдайын өзгертпейді» («Рағыз» сүресі, 11-аят) деген мағынадағы аят кездеседі. Ал «Фуссилат» сүресінің 34-ші аятында Алла тағала: **«Жақсылық пен жамандық тең емес. Жамандықты ең көркем түрде жолға сал жамандыққа қарсы жақсылық жаса» деп бұйырады.**

Осы орайда, біз сөз етіп отырған Әбу Насыр әл-Фарабидың «Қайырымды қала тұрғындары-

ның көзқарастары» атты трактатында екі нәрсені, яғни «қайырымды қала мен надан, пасық қала» тұрғындарын қатар қойып, оларды салыстырмалы түрде түсіндіру тәсілін қасиетті Құран тәсіліне негіздеген деген пікірді алға тартамыз.

Себебі, Әбу Насыр әл-Фарабидың Құран мәтінімен оның тәсілдерімен жақыннан таныс болғаны талас тудырмайды. Құран мәтінінде халал-харам, жақсылық пен жамандық, дос пен дұшпан, имандылық пен күпірлік, шындық пен өтірік, жұмақ пен тозақ, осы дүние мен о дүние сияқты тағы басқа көптеген ұғымдар салыстырмалы түрде талдауға түседі. Мұның пайдасы мен зияны адамзат баласына үлгі-өнеге ретінде ұсынылады.

Қорыта айтқанда, Әбу Насыр әл-Фарабидың «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты шығармасында қоғамдағы тұрғындардың қал-жағдайын реттеу, бағынушы мен басшы арасындағы қарым-қатынастар діни мәтіндер, Құран аяттары аясында түсіндіріледі. Айтылған ой-тұжырымдардың бәрі де адам мәселесі төңірегінде тоғысып, діни мәтіндермен ұштасатын идеялармен өріледі. Олай болса, Әбу Насыр әл-Фарабидың шығармалары діни мәтіндер аясында алдағы уақытта әлі де тереңірек ғылыми талдау жасауды қажет ететіндігін аңғартады.

Әдебиеттер

- Мәбәди ара әһл әл-мадина әл-фәдилә уа мұдәдатихә. қолжазба.
 Әбу Насыр Әл-Фараби. «Китаб әл-Милләһ уа нусус ухра». Такқиқ. Мұхсин Маһди. II-басылым. Дарул-Машриқ. Бейрут. 1991ж.
 Әл-Фараби. II том. 404 б.
 Шығыс философиясы: оқу құралы. – Алматы: «Жазушы», 2009. – 480 б.
 Әбу Насыр әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы. 4-том. Әлеуметтік философия. Этика. Эстетика. (1 бөлім). – Астана: ТОО «Лотос-Астана», 2007. – 46 б.
 Халифа Алтай. Құран Кәрім қазақша мағына және түсінігі. – Алматы, 2000. – 476 б.
 Сейтахметова Н.Л. Абу Наср Аль-Фараби об отношении философии и религии. Современность: мир мнений // Философский альманах. – 1998. – №2
 Әл-Фараби. Философиялық-саясаттанулық және рухани-танымдық журнал. – 2012. – №4(40). –16 б.
 Әбу Шәһәбәһ Мухаммад. Әл-мадхал ли дирасатул-Куранил-Карим. Әр-Рияд. Дәрул-лиуа. III том. 536 б.1987ж.
 Мұхаммед Али. Мәһумул-акл уәл-калб фил-Куран уәс-сунна. – Бейрут, 1983.
 Әбу Насыр әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары / Құраст.: Ә. Нысанбаев, Ғ. Құрманғалиева, Ж. Сандыбаев. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – 656 бет. (409 бетте)

References

- Mábádi ara áhl ál-madina ál-fadilá ya múdadatihá. qoljazba.
 Ábý Nasyr Ál-Farabi. «Kitab ál-Milláh ya nýsýs ýhra». Taqqıq. Mýhsin Mahdi. II- basylım. Darýl-Mashriq. Beirýt. 1991j.
 Ál-Farabi. II tom. 404 b.
 Shygýs filosofıasy. Oqý quraly. Almaty: «Jazýshy», 2009.- 480 b.
 Ábý Nasyr ál-Farabi. 10 tomdyq shygarmalar jınagy. 4-tom. Áleymettik filosofıa. Etika. Estetika. (1 bólim) Astana: TOO «Lotos – Astana», 2007. – 46 b
 Halıfa Altaı. Quran Kárim qazaqsha maғыna jáne túsinigi. Almaty, 2000. – 476 b.

- Seitahmetova N.L. Abý Nasr Al-Farabý ob otnoshenií filosofii i religii. Sovremennost: mir mnenii // Filosofskii almanah. 1998. – №2
- Ál-Farabý. Filosofualyq-saiasattanýlyq jáne rýhani-tanymdyq jýrnal. – 2012. -№4(40). 16 b.
- Ábý Sháhábáh Mýhammad. Ál-madhal lı dúrasatýl-Qýranıl-Karım. Ár-Ruad. Dáryl-lıya. III tom. 536b.1987j.
- Muhammed Alı. Máhýmýl-akl ýál-kalb fil-Qýran ýás-sýnna, Báırýt 1983.
- Abu Nasr al-Farabi. Tandamaly traktattary/ Kurast: Selected treatises / Composer: A. Nysanbayev, G. Kurmangaliyeva, Zh.Sandybaev. - Almaty: «Arys» publishing house, 2009. -656 pages. (See page 409)